

Mr. Parim KOSOVA

KULTURA MATERIALE E LIDHJES SHQIPTARE TË PRIZRENIT

Organizata politiko-ushtarake Lidhja Shqiptare e Prizrenit, në luftë e sipër u shndërrua në një organizëm shtetëror me administratën, ushtrinë, dikasteret dhe territorin e saj, prandaj gëzon statusin e ngjarjes më të rëndësishme nga historia e përpjekjeve të popullit tonë për liri dhe pavarësi kombëtare.

Nga kjo ngjarje madhore, nuk kemi trashëguar vetëm data, dokumente, programin kombëtar, relikte të ndryshme, por kemi trashëguar dhe një varg monumentesh me vlera arkitektonike, artistike, fetare dhe edukativo-arsimore në vend dhe rajon.

Këto pasuri, me shtrirje të gjerë dhe vlera shumëdimensionale, në Republikën e Shqipërisë, u trajtuan si monumente, kurse në hapësirën shqiptare në ish Jugosllavi dhe Greqi kjo kulturë materiale nga historia shqiptare, nuk pati përkujdesjen e duhur në rrjedhën e kohës për shkaqe të njohura. Madje, shumë shpesh, u bë objekt dhunimesh, pikërisht për mesazhet që ato rrezatonin, dhe mjaft prej tyre pësuan rrënimë të dhunshme dhe të qëllimta. Në ish Jugosllavi, një pjesë nga kjo trashëgimi u shkatërrua edhe gjatë stuhisë së socializmit me parullën: "ta prishim të vjetrën e ta ndërtojmë të renë". Këto veçori negative i vunë në rrezik këto vlera të trashëgimisë historiko-kulturore të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.

Prandaj, në ditët e sotme na kanë arritur një numër më i vogël i monumenteve që i takojnë Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Në disa vendbanime, mbijetuan më shumë thesare të LSHP-it, ndërsa në vendbanime tjera, asnjë monument i kësaj periudhe historike, nuk i përballoi dot rrebeshet e pamëshirshme të kohës.

Me themelimin, edhe të Institutit për Mbrojtjen e Monumenteve të Kosovës, e më vonë edhe të Prizrenit (1967) dhe të Gjakovës, një pjesë e këtyre dëshmive të prekshme, filluan të mbrohen dhe të konservohen në cilësinë e monumentit.

Do të përpiqemi të prezantojmë monumentet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, për të cilat kemi dëshmi dhe qenë vatra të përpjekjeve për mbijetesë. Këto i kemi konceptuar në disa kapituj.

Lagjet-fshatrat e muhaxhirëve shqiptarë

Me dëbimin e shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit gjatë viteve 1877–1878, nga ana e serbëve, kjo popullatë kryesisht u vendos në territorin e Kosovës së sotme, në qytete dhe në qindra fshatra të saj u ngritën lagjet e muhaxhirëve si dhe u formuan shumë fshatra të reja.

1.1. Lagjja e Muhaxhirëve në Prizren është ngritur në vitin 1878 në pjesën verilindore të Prizrenit (periferi). Shtëpitë janë të renditura në vijë të drejtë në dy rrugë. Për ndihmën e dhënë në ngritjen e kësaj lagjeje, në popull përmenden Ymer Prizreni, Shaqir Aga Nishi etj., si dhe bashkia e atëhershme e qytetit të Prizrenit.¹

1.2. Lagjja e Muhaxhirëve në Prishtinë edhe kjo lagje është ngritur në këtë kohë. Pos të tjerëve për ndihmën e dhënë është shquar edhe veprimtari i palodhur i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, Zija Beg Prishtina.²

1 Parim Kosova, *Monumentet historiko-kulturore të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit*, Monografi në dorëshkrim, f. 22.

2 Po aty, 23.

Kompleksi monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit

Kompleksi i Gazi Mehmet Pashës, në Prizren, është vendi ku është formuar si ngjarje Lidhja Shqiptare e Prizrenit apo dhe ku është pranuar, madje ku ka bujtur ideja e famshme e të bërit shtet. Autoriteti dhe pozita e Ymer Prizrenit, myderriz i medresesë së Gazi Mehmed Pashës, bëri që të gjitha objektet në këtë kompleks t'i lihen në dispozicion për veprimtari Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Në xhami, ishin mbajtur shumë seanca si dhe ishte mbajtur edhe Kuvendi Themelues i Lidhjes. Kjo organizatë, në Medrese do të zhvillojë veprimtarinë e saj disavjeçare. Në kthinat e saj ishin vendosur selitë e dikastereve. Lidhja e Prizrenit, arriti ta formojë, në fillim të vitit 1881 edhe Qeverinë e Parë të Përkohshme Mbarëkombëtare Shqiptare, e cila si rezidencë pati ndërtesën e Ders-hanes, sot simbol i LSHP-it.³

Rolin që e ka luajtur ky kompleks gjatë viteve të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, e ngriti në një shkallë të lartë vlerën e këtij monamenti historik, nga më të rëndësishmit të historisë sonë.

Andaj, Enti për Urbanizëm dhe Mbrojtjen e Përmendoreve Kulturore dhe të Rariteteve Natyrore të Komunës së Prizrenit, me vendimin nr. 260/68, dt. 5.04.1968, Dershanën, rezidencë qeveritare të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, e vuri nën mbrojtjen e shtetit. Kurse Medresenë, Bibliotekën dhe tetëmbëdhjetë ngastrat e hapësirës së sheshit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, me një sipërfaqe 77202, i ka vlerësuar monumente kulturore me interes të posaçëm shoqëror dhe këto janë futur nën mbrojtjen ligjore që aplikohet ndaj vlerave kulturore.⁴

3 Parim Kosova, *Eksponatet muzeale dhe monumentet në kujtesën për Ymer Prizrenin*, Dritë e re për kryetarin e parë të Shqipërisë Etnike, Prishtinë, 2002, f. 182-183.

4 Aktvendimi i Entit për Urbanizëm dhe Mbrojtjen e Përmendoreve Kulturore dhe të Rariteteve Natyrore të Komunës së Prizrenit, nr. 414/77, dt. 20.06.1977.

Selitë e degëve të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit

Selitë e degëve të Lidhjes, ishin vendosur në ambientet më elitare të vendbanimeve.

3.1. Selia e Degës së LSHP-it për Pejën ka qenë në Kompleksin e Jashar Pashës (Haxhi Zekës), konkretisht, në vendin ku sot gjendet Kulla e Haxhi Zekës. Aty më parë kishte qenë një objekt selamllëk, i cili ka shërbyer edhe si Seli e Degës së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit për Pejën.⁵ Ky objekt rrënohet nga Haxhi Zeka me qëllim të ngritjes së Kullës, mirëpo thuhet që vetëm përdheja e Kullës ishte ngritur në kohën deri sa ishte gjallë Haxhi Zeka (1902). Më vonë ndërtimin e saj e vazhdoi i nipi Jashar Pasha, dhe, për këtë arsye, në popull njihet edhe si Kulla e Pashës.⁶ Në këtë kullë është mbajtur Kuvendi i Lidhjes së Pejës (1899) nën udhëheqjen e Haxhi Zekës.⁷ Kompleksi përbëhej prej kullës dhe konakut. Kjo Kullë për shkak të rëndësisë së vlerave arkitektonike që ka, është vënë nën mbrojtje të shtetit.⁸ Në vitin 1970, nga ana e Entit Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve Kulturore të Prishtinës, u kryen disa sajime në Konakun e Jashar Pashës.⁹

3.2. Si seli e Degës së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit për Shkodrën, kishte shërbyer Objekti i Bibliotekës së këtij qyteti. Në Vilajetin e Shkodrës u zhvilluan veprimtari energjike të Lidhjes në planin diplomatik, luftarak dhe në mbledhjen e ndihmave për luftëtarët që ishin në frontet e luftës për mbrojtjen e tërësisë territoriale të vendit. Madhështia e objektit, dëshmohet përmes një fotografie të shekullit XIX.¹⁰

5 Skënder Rizaj, *Informatë*, Prishtinë, 16 maj 2003.

6 Arsīm Mulhaxha, *Informatë*, Pejë, 8 shtator 2004.

7 Fejaz Drançolli, *Kulla Shqiptare*, Prishtinë, 2001, f. 109.

8 Aktvendimi i Entit Republikan të Serbisë Nr. 610/55.

9 *Starine Kosova VI-VII Antikitete të Kosovës*, Prishtina-Prishtinë 1972 – 1973, f. 257.

10 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 66.

3.3. Për seli të Degës së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit për Gjirokastrën ka shërbyer një objekt tre katesh që ndodhet në çarshinë e qytetit. Aty ishin zhvilluar takime të shumta si dhe veprimtari të ndryshme për Lidhjen. Më 23 korrik 1880, aty është mbajtur Kuvendi i Gjirokastrës.¹¹

3.4. Selia e Degës së LSHP-it për Gjakovën ka qenë në zyrat e Esnafit të Terzive (Terzihanja) që ishte e përbërë prej përdhesis dhe një kati. Ishte e ndërtuar me sistem bondrukt me drurë të gështenjës dhe të bungut, ndërsa mbushjet dhe muret ishin nga qerpiçi të përforcuara me hatulla. Themelet i kishte prej guri dhe dyshemeja e përdhesis ka qenë nga dheu. Dyshemeja e katit ka qenë me dërrasa, kurse pullazi ishte i mbuluar me tjegulla tradicionale. Objekti ka pasur qepena.¹²

Në kthinat e saj, ishin zhvilluar aktivitetet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Për shkak të rëndësisë historike të Terzihanes, ajo vihet nën mbrojtje të ligjit në kuadër të kompleksit të Çarshisë së Vjetër të Gjakovës.¹³

Përfaqësitë e huaja diplomatike

Të gjitha konsullatat e fuqive të kohës që funksiononin në qytetet kryesore të hapësirës shqiptare dhe të Perandorisë Osmane si dhe ato që vepronin në Greqi, Serbi, Mal të Zi etj. si në të gjitha ngjarjet ndërkombëtare, konsujt i ndiqnin me vëmendje edhe veprimtaritë e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit dhe nga ku edhe i raportonin qendrave të tyre. Disa nga objektet e konsullatave edhe sot e kësaj dite qëndrojnë dhe presin konservimin dhe restaurimin nga ana e instituteve përkatëse. Ne me këtë rast do t'i përmendim vetëm disa nga objektet e konsullatave.

11 Po aty, 64; *Historia e Shqipërisë II*, Tiranë, 1984, f. 255-256.

12 Osman Gojani (Drejtor i Institutit për Mbrojtjen e Monumenteve të Gjakovës), *Informatë*, Gjakovë, 3 Gusht 2003; Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 68.

13 Qamil Gexha, *Informatë*, Gjakovë, 7 maj 2003; Gazeta Zyrtare e K.S.A. Kosovës, Nr. 25/82 të vitit 1982.

4.1. Konsullata Austro-Hungareze është hapur në Prizren pas Luftës së Krimesë, në vitin 1856.¹⁴ Në vitin 1863, kur Hani vizitoi Prizrenin, konsull i Austro-Hungarisë ishte dr. Petelenci, e pas tij një kohë të gjatë konsull ishte Oskar Prohaska. Në kohën e Lidhjes ishte Jelineck. Kjo konsullatë në Prizren veproi gjer në vitin 1912.¹⁵

Ndërtesa e konsullatës, gjendej fillimisht pranë sarajit të mytesarifit të Prizrenit në ngastrën kadastrale 4043¹⁶ të kompleksit urban Potokmale. Objekti ka një sipërfaqe prej 272 m² dhe oborri ka sipërfaqe prej 616 m² dhe është në gjendje të mjerueshme. Po në këtë kompleks urban, Austro-Hungaria, ndërtoi ndërtesën e re të konsullatës së saj.¹⁷

Ky objekt, është në gjendje shumë të mirë dhe gjendet në ngastrën kadastrale 3851. Të dy objektet janë monumente të mbrojtura me ligj.¹⁸

4.2. Konsullata Austro-Hungareze në Shkodër u hap në fillim të shekullit XIX. Në kohën e Lidhjes konsulli Lippich ishte shumë aktiv dhe vazhdimisht e raportonte Ministrinë e Punëve të Jashtme të Austro-Hungarisë kontin Andrassy, për veprimtarinë e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Në të njëjtën mënyrë veproi edhe kryekonsulli i mëvonshëm Shmuker.¹⁹ Objekti i kësaj konsullate gjendet, përballë lulishtes, në rrugicën që të shpie për në Seminarin Jezuit. Objekti përbëhet prej përdhese dhe katit. Në këtë objekt tani jetojnë disa familje.²⁰

14 Esat Haskuka, *Historijsko-Geografska analiza urbanih funkcija Prizrena, Đakovica*, 1985, f. 111; Ivan Stepanovič Jastrebov/zbornik radova, Prizren, 1997, f. 77.

15 Esat Haskuka, *Historijsko-Geografska analiza...*, f. 112.

16 *Lista poseduese*, Nr. 8414 të K.K.Prizren.

17 Serafim S. Nikolič, *Prizren od srednjeg veka do savremenog doba, urbanističko 'arhitektonski razvoj*, Prizren, 1998, f. 242, 244.

18 Aktvendimi i Entit për Mbrojtjen e Monumenteve Kulturore Historike dhe bukurinave natyrore në Prizren Nr. 460/70.

19 B. Meta, F. Duka, M. Verli, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet Austro-Hungareze (1878)* I, Tiranë-Prishtinë, 2008, f. 27, 33; *Historia e Shqipërisë II*, Tiranë, 1984, f. 237; Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 80.

20 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 80.

4.3. Konsullata franceze në Shkodër është hapur në shekullin XIX. Objekti është dy katesh dhe është në gjendje relativisht të mirë. Muri ballor është i punuar me gurë të latuar, kanxhelat e ballkonit kanë qenë të farkuar prej hekuri.²¹

4.4. Konsullata ruse në Prizren, në vitin 1866, me qëllim të mbrojtjes ndikimin e saj në Ballkan, të vazhdojë përhapjen e pansllavizmit, pranë kishës ortodokse në Prizren, Rusia çelë konsullatën e saj.²²

Me fillimin e kryengritjes në Hercegovinë më 1875 e deri në mbarim të luftës ruso-osmane, konsullata ruse ishte mbyllur. Ajo u rihapë sërish në vitin 1879, kur riemërohet konsull përsëri Jastrebovi.²³

Në kohën e forcimit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, kjo konsullatë do të bëjë çmos që të pengojë realizimin e aspiratave të Lidhjes.²⁴

Kjo konsullatë, do të vazhdojë veprimtarinë e vet deri në vitin 1915.²⁵ Objekti është ndërtuar në mesin e shekullit XIX dhe është rindërtuar më 1975. Gjendet në ngastrën kadastrale 3370 dhe është vënë nën mbrojtje të shtetit.²⁶

Posta e Prizrenit

Fatmirësisht na është ruajtur edhe posta e qytetit të Prizrenit, prej nga niseshin peticione e kërkesa, lajme e konfirmime ashtu si në

21 Hulumtimet e autorit gjatë datave 29-30 prill 2003.

22 Esat Haskuka, *Historijsko-Geografska analiza...*, f. 112; Ivan Stepanovič, *Jastrebov/zbornik radova*, Prizren, 1997, f. 78.

23 Esat Haskuka, *Historijsko-Geografska analiza...*, f. 112; Petar Kostič, *Crkveni život pravoslavnih srba u Prizrenu i njegovoj okolini u XIX veku*, Beograd, 1928, f. 86.

24 Ivan Stepanovic, vep. e cit., f. 79.

25 Po aty, f. 81, f. 78.

26 *Rešenje Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture AKMO u Prishtini*, br. 02-591/65.

kancelaritë dhe mënyrat e komunikimit më të avancuara të shoqërive të kohës. Posta për një kohë të gjatë ishte në duar të Lidhjes.²⁷ Posta ka qenë aktive deri në vitin 1964.²⁸

Objekti është ngritur në mesin e shekullit XIX dhe gjendet në ngastrën kadastrale 4072-1. Ka oborr 258 m², ndërtesa me kat i ka 162 m².²⁹

Vendet e kultit

Ambientet e kultit dhe të religjioneve kanë qenë banesa serioze të asaj fryme që po sillte Lidhja në historinë shqiptare. Kjo është një përsëritje e vazhdueshme e rregullit, se ngjarjet më të rëndësishme që ka pasur historia jonë, janë themeluar apo zhvilluar në vende të kultit. Për shqyrtimin tonë vlen të cekim:

6.1. Bajrakli Xhamia në Prizren. Gjendet në kuadër të Kompleksit të Gazi Mehmet Pashës. Është ndërtuar në vitin 1573/4 (981 hixhri). Në xhami ishin mbajtur shumë seanca dhe aty ishte mbajtur edhe Kuvendi Themelues i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.³⁰ Enti Krahinor për Mbrojtjen dhe Hulumtimin e Përmendoreve Kulturore në Prishtinë, Bajrakli Xhaminë, e ka vlerësuar për objektin më monumental të këtij kompleksi dhe është vënë nën mbrojtje të ligjit.³¹

6.2. Hamam Xhamia në Pejë. Është ndërtuar në shekullin XVIII.³² Në këtë xhami, janë mbajtur tubimet të shumta me masat e

27 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 46.

28 Postieri në Pension z. Isak Kazazi, Deklaratë, Prizren, 30 shtator 2004.

29 Lista Poseduese e K.K. Prizren, Nr. 2610.

30 Parim Kosova, "Medresetë e Prizrenit" në Simpoziumin ndërkombëtar / international Symposium "Qytetërimi Islam në Ballkan" Tiranë, 04 – 07 dhjetor 2003, f. 5, 6.

31 Aktvendimi i Entit Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve të Kosovës Nr. 1442/57, ndodhet në ngastrën Kadastrale 1914/1 ka një sipërfaqe prej 2288 m².

32 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 126; Arsim Mulhaxha, *Informatë*, Pejë, 8 shtator 2004.

gjëra të popullit të Pejës dhe të rrethinave, sidomos gjatë përgatitjeve të forcave të armatosura të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit për mbrojtjen e viseve shqiptare të Plavës dhe të Gucisë.³³ Është vënë nën mbrojtje të shtetit.³⁴

6.3. Kompleksi i Teqesë Bektashiane e Frashërit. Çerdhja e nacionalizmës shqiptare, post mbajtësi i kësaj Teqeje në kohën e Lidhjes Baba Alushi, luajti rol të rëndësishëm në masivizimin e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Ai së bashku me Abdyl Frashërin, pos tjerash, i udhëhoqi edhe dy Kuvende të rëndësishme që u mbajtën në këtë Teqe (1879, 1880).³⁵ Është monument kulture i mbrojtur nga shteti.

6.4. Teqeja Bektashiane e Prizrenit. Është ndërtuar në mesin e shekullit XIX dhe ka qenë e ndarë në dy pjesë nga procka Sozi.³⁶ Abdyl Frashëri, me rastin e qëndrimit të tij në Prizren, bëri konak edhe në këtë Teqe.³⁷

Teqeja nga ana e ekipit për inventarizimin e trashëgimisë të Institutit për Mbrojtjen e Monumenteve Kulturore në Prizren, në qershor të vitit 2003 është regjistruar.

6.5. Teqeja Bektashiane e Gjakovës. Teqeja Bektashiane, e vjetra, ka qenë e përbërë prej dy objekteve. Objekti i Teqesë dhe i Semahanës, përbëhej prej përdhesisë dhe katit. Data e saktë e ndërtimit nuk dihet, ndërsa më vitin 1884/5 (1302 H), është adaptuar nga Haxhi Adem Babai - Prizreni.³⁸

33 Skender Rizaj, *Informatë*, Prishtinë, 16 Maj 2003.

34 Aktvendimi i Entit Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve Kulturore Historike, Nr. 02-551/77, Prishtinë.

35 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 60; *Historia e Shqipërisë II*, Tiranë, 1984, f. 249.

36 Teqeja Bektashiane e Prizrenit, ndodhet në ngastrat kadastrale 2726 dhe 2729.

37 Parim Kosova, Emrat që duhet kujtuar, "Qëllimi" nr. 33, Prizren, 1997, 17; Parim Kosova, *Kontributi i bektashinjve në Lidhjen Shqiptare të Prizrenit*, "Kosova Sot" 27-30 gusht 2004, Prishtinë.

38 Baba Mumin Lama, Deklaratë, Gjakovë, 23 maj 2003; Abdullah (Tafil) Morina, Deklaratë, Gjakovë, 23 maj 2003.

Fatkeqësisht motoja socialiste “të prishim të vjetrën e ndërtojmë të renë”, përfshiu edhe fushën (lagjen) e Bajram Pashës, ku ndodhej kjo teqe.³⁹

6.6. Kompleksi i Teqesë Marash Hisar në Prizren. Kompleksi është ngritur në periudhën nga fillimi i shekullit XVII, deri në gjysmën e shekullit XIX.

Përveç rëndësisë kulturore dhe fetare të kësaj teqeje, ajo ka edhe rëndësi historike dhe shoqërore, sepse aty u mbajtën edhe disa mbledhje të rëndësishme të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.⁴⁰ Delegatët e Shkodrës dhe të Malësisë, kanë fjetur dhe janë mirëpritur nga Babai i kësaj Teqeje, Sheh Hyseni, në kohën e Lidhjes.

Mbas Luftës së Dytë Botërore, pushkatohet nga regjimi komunist, Nakipi i kësaj Teqeje Musa Shehzade. Kompleksi i Teqesë Marash Hisar Konfiskohet.⁴¹ Nga ky kompleks, tani na kanë mbetur vetëm Tyrbja dhe Mulliri. Si të tilla janë përfshirë në hapësirën “Marashi” që është nën mbrojtje të Ligjit.⁴²

6.7. Kompleksi i Teqesë së Sheh Eminut. Gjendet në ngastrat kadastrale 1050, 1051, 1053/1 dhe 1053/2 kadastrat e komunës së Gjakovës.⁴³ Sheh Emini, aktivisht e kishte mbështetur Lidhjen e Prizrenit.⁴⁴ Kompleksi i Teqesë së Sheh Eminut është vënë në mbrojtje të ligjit.⁴⁵

39 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 114.

40 Parim Kosova, *Shembëlltyra e nacionalistit Musa Shehzade*, E Djabat Shqiptare në Mbrojtje të Shqipërisë Etnike (3), Prizren-Shkodër, 2006, f. 503.

41 Po aty. f. 507.

42 Aktvendimi i Entit për Mbrojtjen e Monumenteve Kulturore Historike dhe bukurinave natyrore në Prizren, Nr. 502/68.

43 Rešenje Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture AKMO u Prištini, 28. 06. 1958, br. 324/58.

44 Sheh Ryzhdi Shehu, *Informatë*, Gjakovë, 3 gusht 2003; Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 112.

45 Rešenje Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture AKMO u Prištini, 28. 06. 1958, br. 324/58.

6.8. Mesxhiti i Sheh Mustafa Tetovës në Tetovë. Ky vend përkatësisht kjo hapësirë ka shërbyer si faltore islame pa minare. Aty janë mbajtur shumë takime të degës së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Mesxhiti pullazin e ka të rrënuar dhe tani është në gjendje të keqe.⁴⁶

Dëshmitë e shumta flasin që aktivitete të ndryshme për Lidhjen Shqiptare të Prizrenit, janë zhvilluar edhe në Teqenë e Sheh Mustafa Tetovës në Porroj, Teqenë e Backës në Skrapar, Teqenë e Martaneshit, Teqenë Arabatë Baba në Tetovë, Xhaminë e Mezgjahut në Ulqin, Teqenë e Baba Hysenit në Fushë-Krujë, Teqenë e Zallit në Gjirokastrë etj.

Shtëpitë e personaliteteve të LSHP

Personalitetet më pikante të kohës vunë në angazhim, jo vetëm pasuritë, vlerat e tyre, por edhe ambientet e banesave të veta, duke na treguar edhe se familjet me ndikim e potencë, qenë në linjë me misionin e Lidhjes.

7.1. Shtëpia e Ymer Prizrenit. Kjo shtëpi u qëndroi rrebesheve të moteve të liga. Është ndërtuar më 1872.⁴⁷ Ndodhet në ngastrat kadastrale 1702 dhe 1703.

Shtëpia e Kryetarit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, është e standardit të lartë të kulturës së banimit dhe ndodhet në brendi të oborrit. Ka përdhese dhe kat.⁴⁸ Në korrik të vitit 2001, grupi i bashkëpunëtorëve profesional të Institutit për Mbrojtjen e Monumenteve të Prizrenit e evidencoi shtëpinë e Ymer Prizrenit dhe gjykoi të vihet në mbrojtje të shtetit. Është koha e fundit që kjo shtëpi të shndërrohet në shtëpi-muze.⁴⁹

46 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 134.

47 Qemal Mataj, *Ymer Sylejman Prizreni*, Monografi në dorëshkrim, Kukës, 1992, f. 53; Nexhat Halimi, *Njerëzit dhe mallat*, Rilindja, 19.08.1978, f. 18.

48 Parim Kosova, *Monumentet dhe eksponatet muzeale në kujtesën për Ymer Prizrenin*, në Dritë e re për Kryetarin e Parë të Shqipërisë Etnike, Prishtinë, 2002, f. 176.

49 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 128.

7.2. Kulla e Vokshëve. Kulla ku lindi dhe jetoj një kohë, Ministri i Luftës dhe i Ushtrisë Vullnetare të Qeverisë së Përkohshme, të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit Edhe sot e kësaj dite ekziston dhe është në gjendje relativisht të mirë. Përbëhet prej përdhese dhe katit.⁵⁰

7.3. Shtëpia e Ilijaz Pashë Dibrës në Dibër. Kjo shtëpia është një ndërtim i bukur dykatësh. E veçanta e saj është se pjesa ballore e katit të objektit i tëri është me dritare. Objekti prej vitesh është i pabanuar dhe kjo mungesë ka ndikuar që ajo nga mos kujdesi të dëmtohet.⁵¹

7.4. Kulla e Mic Sokolit në Bujan të Tropojës. Kulla në fjalë u restaurua dhe u konservua nga ana e Institutit për Mbrojtjen e Monumenteve të Republikës së Shqipërisë në vitet 1977 - 1978. Është kullë trekatëshe. Me rastin e shënimit të 100 vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit ajo u shndërrua në Muze.⁵²

7.5. Shtëpia e Daut Boriçit në Shkodër. Kjo shtëpi dykatësh u ndërtua në lagjen Perash, nga vetë Kryetari i Degës së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit për Shkodër. Ishte objekt shumë i bukur, por gjatë vitit 2001 në pjesën e saj të djathtë u bë ndërtimi shtesë. Tani objekti shërben si Medrese.⁵³

7.6. Kompleksi i Zejnel Begut në Pejë. Ka qenë i përbërë prej konakut dhe kullës dhe janë ndërtuar në vitin 1854.⁵⁴ Ali Pashë Gucia, tërë kohën sa ka jetuar në Pejë, ka banuar në këtë kompleks të vjehrrit të tij.⁵⁵ Janë monumente nën mbrojtje të ligjit.⁵⁶

7.7. Kulla e Haxhi Zekës në Leshan të Pejës. Kulla është punuar në gjysmën e dytë të shek. XIX nga mjeshtrit dibranë. Është trekatëshe dhe i takon tipit të kullave me dyshekllek, në katin e tretë

50 Hulumtimet e autorit më 1 shtator 2003 në Gjakovë.

51 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 132.

52 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 142.

53 Po aty, f. 138.

54 Arsim Mulhaxha, *Informatë*, Pejë, 7 maj 2003.

55 Skënder Rizaj, *Informatë*, Prishtinë, 16 maj 2003.

56 Aktvendimi i Entit Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës, Nr. 950/55. Prishtinë.

ka të punuar një ballkon të mbyllur.⁵⁷ Krejt Kulla është e ndërtuar me tulla të pjekura, të lidhura me horasan, ndërsa themelet i ka nga guri. Konstruksioni në mes të kateve dhe i çatisë është prej druri. Kullës në fjalë, i janë bërë dëme të vogla në enterier dhe eksterier. Kulla është në gjendje relativisht të mirë.⁵⁸ Është vënë nën mbrojtje të ligjit.⁵⁹

7.8. Shtëpia e Mehmet Gjylit në Ulqin. Në kryqëzimin e dy rrugëve në një lagje të Ulqinit, Kryetari i Degës së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit për Ulqin, kishte ndërtuar shtëpi trekatëshe. Objekti është në gjendje të mirë.⁶⁰

7.9. Shtëpia e Shaip-Pashë Spahiut në Prizren. Në qendër të qytetit, disa vite para formimit të LSHP-it, Shaip Spahiu, nënkryetari i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit dhe Kryetari i Degës së LSHP-it për Prizren, ndërtoi shtëpi të bukur në kat.

Shtëpia në fjalë, shërbeu edhe si Dikastere e Financave të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, andaj ka edhe vlera të mëdha historike.⁶¹

Kjo shtëpi ka vlera të mëdha të arkitekturës tradicionale. Ndodhet në ngastrat kadastrale 3109/1, 3109/2, 3106/3, 3106/1, objekti kishte gjithsejtë 315 m² dhe një oborr të madh. Ishte dhe është monument i vënë nën mbrojtje të shtetit.⁶²

7.10. Kulla e Sylejman Vokshit në Gjakovë. Se në cilin vit u vendos Sylejman Vokshi për të jetuar në këtë kullë nuk dihet saktësisht, por dihet që pjesën më të madhe të jetës e kaloi në të.

Kjo Kullë i ngjanë kullës ku lindi Sylejman Vokshi. Themelet dhe përdheja janë nga guri, ndërsa kati është nga tulla të pjekura e lidhur me llaç gëlqereje. Kulla është në gjendje relativisht të mirë.

57 Bashkim Lajçi, *Monumenti që duhet restauruar dhe mbrojtur*, në "Zëri Ditor" 12 nëntor 2003, Prishtinë.

58 Hulumtimet e autorit më 23 maj 2003, në Leshan.

59 Aktvendimi i Entit Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës në Prishtinë Nr. 02-1004/67.

60 Po aty, f. 146.

61 Po aty, f. 58.

62 *Rešenje Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture AKMO u Prishtini*, br. 958/64.

⁶³Kulla, është shpallur monument kulturor-historik dhe është vënë nën mbrojtjen e shtetit.⁶⁴

7.11. Shtëpia e Abdylrahman Agës në Vushtrri. Shtëpia e Kryetarit të Degës së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit për Vushtrri, fatmirësisht i përballoi rrebeshet e kohës. Shtëpia është ndërtuar në gjysmën e dytë të shekullit XIX, nga vetë Abdylrahman Aga.⁶⁵ Është e përbërë prej podrumit dhe përdhesisë dhe ka një oborr të madh ku ndodhet edhe hambari. Ajo është në gjendje relativisht të mirë.

⁶⁶Çuditërisht ende nuk është vënë nën mbrojtjen e ligjit.

7.12. Furra e Halim Gjergjizit. Veprimtari i palodhur i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit Halim Gjergjizi, pos pasurisë tjetër që kishte, në Prizren posedonte edhe një furrë.⁶⁷ Ajo, gjendet në çarshinë "Arasta", në ngastrën kadastrale 1922 ka gjithsejtë 29 m² është e përbërë prej përdhesisë dhe katit.⁶⁸ Objekti edhe tani është në gjendje të mirë.

7.13. Kulla e Ali Ibrës në Osek Hil. Ali Ibra u zgjodh në Komitetin Qendror të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, në Komisionin e Punëve Financiare dhe ishte ndihmës i Sylejman Vokshit.⁶⁹

Kulla e vjetër e tij ishte tre katëshe, kurse ngjitë me të në anën verilindore të saj, kishte ngritur edhe një kullë.

7.14. Shtëpia e Sheh Hysenit. Njihet si Shtëpia e Shehzades. Sheh Hyseni i Teqesë Marash-hisar të Prizrenit, aktivisht e ka mbështetur formimin dhe veprimtarinë e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.⁷⁰ Kjo banesë, është një ndërtim dykatesh, me oborr në pjesën balllore të saj.⁷¹ Është në gjendje relativisht të mirë. Enti

63 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 136.

64 Aktvendimi i Entit Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës, Nr. 02-222, Prishtinë. 5.04.1980.

65 Mr. Abdullah Mulaku, Informatë, Vushtri, 26 maj 2003.

66 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 158.

67 Po aty, f. 176.

68 Lista Poseduese të K.K. Prizren Nr. 6243.

69 Xheladin Gosturani, *Ali Ibra dhe Lidhja Shqiptare e Prizrenit*, Tiranë, 1999, f. 33.

70 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 168.

71 Emin Riza, *Relacion mbi Banesën e Shehzades në Prizren, lidhur me gjendjen*

komunal për urbanizëm dhe për mbrojtjen e monumenteve të kulturës e të natyrës në Prizren, hartoi, në vitin 1970, programin për valorizimin dhe revitalizimin e objektit.⁷² Kjo shtëpi është shpallur me Aktvendim Përmendore Kulturore.⁷³

7.15. Kompleksi i Mullirit të Haxhi Zekës. Ky kompleks përbëhej nga vetë mulliri, i cili është njëri prej objekteve të para industriale në Kosovë, dhe nga objektet përcjellëse, magazina për lënien e drithit dhe të miellit si dhe nga kulla e banimit. I tërë ky kompleks ishte i rrethuar me mure të larta.⁷⁴

Mulliri, është vënë nën mbrojtje nga Enti, i atëhershëm, Krahinor i Kosovës me vendimin nr. 1.02 – 376 të datës 03.10.1977, dhe me vendimin e ri nr. 01-98/81 të datës 30.03.1981.⁷⁵

7.16. Shtëpia e Dah Polloshkës. Në këtë shtëpi, janë mbajtur disa mbledhje në prag të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit nën kryesinë e Sylejman Vokshit.⁷⁶

Shtëpia është në mbrojtje të ligjit me kompleksin e Çarshisë së Madhe. Vendimi është publikuar edhe në gazetën zyrtare 25/82 të K.S.A. të Kosovës.

Shtëpi të ruajtura deri në ditët e sotme janë edhe ato të Mehmet Gjylit, Hodo beg Sokolit, Filip Çekës, Preng Bib Dodës të gjitha këto në Shkodër pastaj shtëpia e Jashar Beut në Shkup, Sermedin Seit Toptanit në Tiranë, Selamllëku i Vrionëve në Berat, e Hajdar Belegut në Krujë, e Shaqir Palushit në Bushtricë të Lumës, k ulla e Ismail Agë Lumës në Bicaj, shtëpia dhe selamllëku i Myrteza Efendiut në Prizren etj.

dhe funksionin e saj, Tiranë 18 maj 2004.

72 Investicioni Program valorizacije kulturnog nasleđa grada Prizrena u savremene privredno turističke svrhe, kuća Sheh Zade reprezentativna folklorna Prizrenska kuća, mart 1970, Prizren.

73 *Rešenje Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture AKMO u Prishtini*, br. 615/55.

74 Arsim Mulhaxha, *Informatë*, Pejë, 7 maj 2003.

75 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f.131.

76 Shefqet Canhasi, *Deklaratë*, Gjakovë, 1 shtator 2003.

Vendet ku u zhvilluan ngjarjet

Janë të shumta vendet ku janë zhvilluar ngjarje gjatë veprimtarisë së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, por duhet përmendur këto si më të rëndësishme:

8.1. Kafeneja e Marashit në Prizren. Kafeneja ishte një ndërtim përdheseje, e ndërtuar me qerpiç. Mbi lumë kishte ballkon dhe mbi të ishin të vendosura gjashtë shtylla vertikale nga dyshemeja deri në çati të objektit.⁷⁷

Me vendim të Këshillit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, nënoficeri gardist i saj, Ramadan Zaskoku, në oborrin e kafenesë, kreu atentatin ndaj telegrafistit të Mehmet Ali Pashë Maxharit.⁷⁸ Kafeneja, është rrënuar nga pushteti socialist më vitin 1950. Kafeneja ishte në hapësirën përmendorake “Marashi”, zonë që është nën mbrojtje të Ligjit.⁷⁹

8.2. Kulla e Abdullah Pashë Drenit. Kompleksi i sarajeve, ka përfshirë një sipërfaqe shumë më të madhe se sa sot. Oborri ka qenë i rrethuar me mure të larta, brenda tij, ishin katër saraje (kulla) prej tyre ka mbetur vetëm njëra, ajo buzë rrugës.⁸⁰

Kulla sot përbëhet prej përdheses dhe dy kateve. Ky kompleks ndodhet në fillim të Çarshisë së Madhe.

Në këtë kullë u vendos myshiri Mehmet Ali Pashë Maxhari, i autorizuari i Sulltanit dhe i Portës së Lartë. Ai kishte ardhur në Shqipëri për të zbatuar vendimet e Kongresit të Berlinit, lidhur me dorëzimin e Plavës e të Gucisë Malit të Zi.⁸¹

77 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 180.

78 *Historia e Shqipërisë II*, Tiranë, 1984, 222; Skender Rizaj, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1877-1885) The Albanian League of Prizren (1877-1885)*, Prizren, 1998; 150. Xheladin Gosturani, *Ali Ibra dhe Lidhja Shqiptare e Prizrenit*, Tiranë, 1999, f. 45.

79 Aktvendimi i Entit për Mbrojtjen e Monumenteve Kulturore Historike dhe bukurinave natyrore në Prizren Nr. 502/68.

80 Shefqet Canhasi, *Deklaratë*, Gjakovë, 1 shtator 2003.

81 *Historia e Shqipërisë II*, Tiranë, 1984, f. 221-223; Masar Rizvanolli, *Dështimi i Misionit të Mehmet Ali Pashës në vendosjen e Kufirit me Malin e Zi më 1878*, në

Nga forcat e Lidhjes në këtë kullë u vranë qindra luftëtarë si dhe Maxhar Pasha dhe Abdullah Pashë Dreni.⁸²

Kulla në fjalë, për shkak të vlerave kulturore-historike, vihet në mbrojtje të shtetit. Në vitin 1973 shndërrohet në Muze Historik Rajonal të Gjakovës. Gjendet në ngastrën kadastrale 1044.⁸³

8.3. Burgu i Kalasë së Prizrenit. Kalaja e Prizrenit është lokalitet arkeologjik i mbrojtur me ligj.⁸⁴ Ka një sipërfaqe prej 15776 m² dhe përbëhet prej disa shtresash kulturore.⁸⁵

Burgu gjendej në anën lindore të Kalasë. Shumë veprimtarë të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit u mbajtën të burgosur aty. Abdyl Frashëri u mbajt tre vjet i burgosur në Kalanë e Prizrenit.⁸⁶

8.4. Ndërtesat e Vilajetit të Kosovës. Porta e Lartë, më 1875, transferoi qendrën e Vilajetit të Kosovës nga Prizreni në Prishtinë. Gjatë gjithë kohës së veprimtarisë të Lidhjes së Prizrenit, kryeqytet i Vilajetit të Kosovës ishte Prishtina.⁸⁷ Për shumë arsye, mendojmë që fillimisht administrata e Vilajetit, ka vepruar në disa objekte-shtëpi.

Një nga shtëpitë e Sarajit të Maliq Pashë Gjinollit, e ndërtuar në fillim të shek. XIX, ka qenë edhe njëra prej ndërtesave të Vilajetit të Kosovës. Kjo shtëpi, është në gjendje relativisht të mirë njëherësh edhe mirëmbahet.

Buletini i Fakultetit Filozofik, nr. XXII/1992 Prishtinë, 1994, f.192.

82 Masar Rizvanolli, *Rreth njëmendësisë Historike të Këngëve Popullore kush-tuar vrasjes së Maxharr Pashës* në Buletini i Fakultetit Filozofik nr. XXIII/1993, Prishtinë, 1995, f. 134, 136, 137, 139; Shefqet Canhasi, *Deklaratë*, Gjakovë, 1 shtator 2003.

83 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 182.

84 *Rešenje Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture AKMO u Prištini*, br. 1855/48.

85 Lista poseduese 7675/2 në ngastrën kadastrale të K.K. Prizren Nr. 8418.

86 *Historia e Shqipërisë II*, Tiranë, 1984, f. 291.

87 Skënder Rizaj, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1877-1885) The Albanian League of Prizren (1877-1885)*, Prizren, 1998, f. 203-205; Shukri Rahimi, *Vilajeti i Kosovës*, Prishtinë, 1969, f. 12.

Është me çardak të hapur dhe në të sot gjendet Instituti për Mbrojtjen e Monumenteve të Kosovës në Prishtinë.⁸⁸ Është në mbrojtje të shtetit.⁸⁹

Sipas Prof. dr. Muhamet Pirrakut edhe një shtëpi me arkitekturë të pasur folklorike por me çardak të mbyllur që gjendet në Prishtinë, ka shërbyer si njëra prej ndërtesave të Vilajetit të Kosovës.⁹⁰

8.5. Ndërtesa e Beledies së Prizrenit - gjendet në anën e djathtë të rrjedhës së Lumëbardhit të Prizrenit,⁹¹ në pjesën veriperëndimore.

Forcat e Lidhjes, në maj të vitit 1880, e dëbuan nga Prizreni mytesarifin e Portës së Lartë, Ahmet Hilmi Pashën dhe në vend të tij emëruan anëtarin e kryesisë së Lidhjes Shqiptare, Shaip Fejzullah Spahiun nga Prizreni. Së bashku me mytesarifin osman u dëbuan të gjithë nëpunësit e emëruar nga Porta e Lartë dhe në vend të tyre caktuan nëpunës shqiptarë.⁹²

Populli-shteti për Lidhjen Shqiptare të Prizrenit

Populli brenda mundësive të veta, i ruajti me xhelozi edhe vlerat-objektet e trashëguara nga ngjarja dhe personalitetet më emblematike të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.

88 Muhamet Pirraku, *Kultura Kombëtare shqiptare deri në Lidhjen e Prizrenit*, Prishtinë, 1989, f. 126; Flamur Doli, *Shkolla kosovare e mjeshtrit popullor shqiptar*, Prishtinë, 1993, f. 153-154.

89 Aktvendimi i Entit Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës në Prishtinë Nr. 731/57.

90 Muhamet Pirraku, *Myderriz Ymer Prizreni Ora, Zemra dhe Shpirti i Lidhjes Shqiptare 1877-1887*, Sharr, 2003, f. 302.

*Qendra e Vilajetit të Kosovës më 1888 ishte transferuar nga Prishtina në Shkup, kjo jep të kuptohet që kjo ndërtesë ishte ngritur para këtij vitit dhe ishte shfrytëzuar si ndërtesë e Vilajetit të Kosovës kur qendra e saj ishte në Prishtinë.

91 Gjendet në ngastrën kadastrale 2518.

92 *Historia e Shqipërisë II*, Tiranë, 1984, f. 248; Konferenca Shkencore e 100-vjetorit të LSHP vëll. I, Prishtinë, 1981, f. 183; Kristo Frashëri, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit 1878-1881*, Tiranë, 1997, f. 256.

Në krahasim me Republikën e Shqipërisë, ku është bërë shumë për ruajtjen dhe kultivimin e trashëgimisë së Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, në Kosovën e robëruar, u arrit deri diku, vetëm mbas Plenumit të Brioneve (1966-1989) për pakë kohë të ruhej trashëgimia e saj nga asgjësimi i qëllimtë.

9.1. Kompleksi i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Me rastin e shënimit të 90 vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, më 10 qershor 1968, Ders-hana - Rezidenca Qeveritare e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, shndërrohet në Muze të LSHP-it. Me këtë veprim, përfundoi faza e parë e realizimit të projektit për Kompleksin e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.⁹³

Enti për Urbanizëm dhe Mbrojtjen e Përmendoreve Kulturore dhe të Rariteteve Natyrore të komunës së Prizrenit, me vendimin nr. 414/77, dt. 20.06.1977, medresenë, bibliotekën dhe 18 ngastrat e hapësirës së sheshit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, me një sipërfaqe 7720 m², i ka vlerësuar monumente kulturore me interes të posaçëm shoqëror dhe janë futë në mbrojtjen ligjore.⁹⁴

Me rastin e shënimit të 100-vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit (viti 1978), është hartuar projekti hapësinor i kompleksit. Për të ruajtur vlerat e rëndësishme, u ndërmorën ndërhyrje sistematike restauruese dhe konservatore në objektin e medresesë.

Me qëllim të destinimit që e ka edhe sot ky objekt, u arrit zgjerimi i hapësirave ekspozuese muzeale, përkatësisht u vunë në funksion edhe tre sektorë të rinj. Në katin përdhes është vendosë sektori etnologjik me veshje kombëtare nga shumë krahina shqiptare të kohës së Lidhjes, ndërkaq, në kthinat e katit, u hap galeria e arteve figurative me punime tematike të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Njëherësh, është hapur edhe biblioteka e specializuar për Lidhjen Shqiptare të Prizrenit. Me përfundimin e këtyre punimeve është realizuar faza e dytë e projektit për Kompleksin e LSHP-it.

93 Parim Kosova, *Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit në shekujt XIX-XX* (vështrim historiko-muzeal), tezë e magjistraturës në dorëshkrim, Prishtinë, 2006, f. 81-83.

94 Parim Kosova, *Monumentet dhe Ekspozitat Muzeale në kujtesën për Ymer Prizrenin, dritë e re për kryetarin e parë të Shqipërisë Etnike*, Prishtinë, 2002, f. 183.

9.2. Shtëpia e vëllezërve Frashëri në Frashër. Në vitin 1977, në themelet e shtëpisë së dikurshme, u rindërtua shtëpia e re. Përbëhet prej përdhese dhe katit. Ajo u shndërrua në Shtëpi Muze të vëllezërve Frashër.⁹⁵

9.3. Shtëpia muze e Pashko Vasës në Shkodër. Është shtëpi dykatëshe. Në vitin 1978 u kryen punët restauruese dhe konservuese në objekt. Shtëpia u shndërrua në shtëpi muze me rastin e shënimit të 100 vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.⁹⁶

9.4. Monumenti i Degës së LSHP-it në Shkodër. Është vepër e skulptorëve Hashim Kruja dhe Skënder Kraja. Kjo vepër u kushtohet dëshmorëve të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.⁹⁷

9.5. Monumenti i LSHP-it në Gjakovë. Është i vetmi monument i ngritur në Kosovë me rastin e shënimit të 100 vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Është vepër e skulptorit Xhavit Lokaj. Ka qenë dhe është objekt i mbrojtur me ligj.⁹⁸

9.6. Monumenti i LSHP-it në Kukës. Është vendosur në qendër të qytetit të Kukësit, me rastin e shënimit të 100-vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.⁹⁹

9.7. Shtatorja e Sylejman Vokshit. Është vepër e skulptorit akademik Agim Çavdarbasha. Është ngritur në oborrin e Sarajit të dikurshëm të Abdullah Pashë Drenit në ngastrën kadastrave 1043/1 K. K. Gjakovë, me rastin e shënimit të 100 vjetorit të LSHP-it.¹⁰⁰ Është Monument i mbrojtur me ligj.¹⁰¹

95 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 212.

96 Po aty, f. 144.

97 Po aty, f. 144.

98 Aktvendimi i Entit Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës të datës 19.07.1978. Nr. KK.01-011-38. Prishtinë.

99 Besim R. Cengu, Informatë, Kukës 16 maj 2005.

100 Q. Gexha, *Info.*, Gjakovë, 7 Maj 2003; O. Gojani, *Info.*, Gjakovë, 3 gusht 2003.

101 Aktvendimi i Entit Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës të datës 19.07.1978. Nr. KK.01-011-38. Prishtinë.

9.8. Bustet e vëllezërve Frashëri. Këto buste janë vendosur në anën e majtë të oborrit të shtëpisë së tyre muze të rindërtuar në Frashër.¹⁰²

9.9. Shtatoret e Ymer Prizrenit dhe Abdyl Frashërit. Në oborrin e Kompleksit Monumental të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, me rastin e shënimit të 100 vjetorit të LSHP-it, në vitin 1978, janë vendosur shtatoret e Ymer Prizrenit dhe të Abdyl Frashërit. Këto shtatore janë vepra të skulptorit Agim Çavdarbasha.

Mbrojtja ndërkombëtare e monumenteve

Trashëgimisë kulturore dhe kulturës në përgjithësi i është dhënë rëndësi e madhe në aspektin e mbrojtjes ndërkombëtare. Për këtë qëllim në Asamblenë e Kombeve të Bashkuara dhe nga organet e saj, janë nxjerrë dhe aprovuar disa konventa dhe dokumente.

Për trajtesën tonë, do të përmendim Konventën e Hagës "Për mbrojtjen e të mirave kulturore në rast të konfliktit të armatosur" (është nxjerrë më 14 maj 1954, dhe është ratifikuar më 29 tetor 1955).¹⁰³

Sfidat e monumenteve historiko-kulturore të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit në vitet 1912 - 1997

Gjatë kohës së okupimit serb të Kosovës në vitet 1912-1999 edhe kultura jonë materiale u vu në rrezik. Rrjedhimisht një pjesë e tyre sistematikisht pësuan rrënime të dhunshme dhe të qëllimta. Është shumë me interes të ceket, se gjatë gjithë kësaj kohe, se varësisht si lëkundej situata politike, okupatori pos tjerash shkatërroi edhe trashëgiminë shqiptare, deri në qershor të vitit 1999.

¹⁰² Fjalori Enciklopedik Shqiptar, Tiranë, 1985, f. 288.

¹⁰³ Esat Kamberi, *Etnokulturocidi në Kosovë – Ethnoculturocid in Kosova*, Tetovë, 1999, f. 73.

Ndër këto shkatërtime, për temën që po e trajtojmë, vlen të përmendet sidomos Prizreni. Në Prizren, okupatori serb në vitin 1913, një pjesë të lagjes-çarshisë "Arasta", e djeg. Në vitet 1955-1964 pjesën e mbetur e rrënuan. Kjo u bë qëllim që mos të mbeteshin gjurmët e shtëpive të lagjes dhe të "Miri-hanit" objekte këto ku kishin qëndruar shumica e delegatëve të Lidhjes.¹⁰⁴

Teqeja Marash Hisar, kjo teqe historike, e cila u bëri ballë shekujve, duke përhapur diturinë dhe besimin, u rrënuar nga pushteti komunist jugosllav në vitin 1950.¹⁰⁵ Po në këtë vit, nga po këta pushtetarë u rrënuar kafeneja historike e lartpërmendur Marashi.

Në Gjakovë, vlen të përmenden këto shkatërtime: Tyrbja e Islam Agë Batushës, Xhamia në Krye të Pazarit, Xhamia e Islam Begut, Teqeja Bektashinjve, Shtëpitë e Ahmet Beg Gjakovës së Kurtpashajve dhe Ahmet Efendi Korenicës.¹⁰⁶

Edhe Prishtinën e përfshiu stuhia e socializmit, ku pos monumenteve dhe lagjeve të shumta, ishin rrënuar edhe shtëpitë e Zija Beg Prishtinës dhe Ali Danish Prishtinës.¹⁰⁷

Shkatërrimet e trashëgimisë, vazhduan me intensitet më të madh edhe pas vitit 1990, kur para syve të botës shkatërroheshin monumentet kulturore-historike të popullit shqiptar sidomos rrëzimi i monumenteve dhe busteve të heronjve shqiptarë dhe në vend të tyre u bë ngritja e atyre serbë e malazezë. U bë ndërrimi dhe serbizimi i emrave të rrugëve, shesheve dhe institucioneve etj.¹⁰⁸

Saraji i Ali Pashë Gucisë, për një kohë të gjatë kishte shërbye për stacion të policisë malazeze dhe për zyre të pylltarisë. Në vitin 1989 është rrënuar objekti, kohëve të fundit edhe gurët nga rrënojat e saja janë marrë.

104 Parim Kosova, *Kompleksi Monumental...*, f. 73.

105 Parim Kosova, *Shembëlltyra e nacionalistit Musa Shehzade*, E Djabat Shqiptare në Mbrojtje të Shqipërisë Etnike (3), Prizren-Shkodër, 2006, f. 507.

106 Qamil Gexha, *Informatë*, Gjakovë, 7 Maj 2003; Shefqet Canhasi, *Deklaratë*, Gjakovë, 1 shtator 2003; Fatmire Buza, *Informatë*, Gjakovë, 23 maj 2003.

107 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 9.

108 Esat Kamberi, *Etnokulturocidi në Kosovë – Ethnoculturocid in Kosova*, Tetovë, 1999, f. 41-42.

Sfidat e monumenteve historiko-kulturore të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit gjatë luftës UÇK-shteti serb në Kosovë 1998-1999

Kur filloi dhe gjatë luftës egërsia e çmenduria e shtetit serb arriti kulmin në Kosovë. Pothuajse asnjë monument i rëndësisë së veçantë për kulturën shqiptare nuk shpëtoi pa u djegur dhe rrafshuar prej formacioneve të ndryshme serbe.¹⁰⁹

Edhe monumentet e Lidhjes, përjetuan fatin e hidhur të Kosovës së martirizuar. Edhe pse Konventën ndërkombëtare për mbrojtjen e të mirave kulturore në rast të konfliktit të armatosur, e kishte nënshkruar edhe Jugosllavia, aparati shtetëror dhe ushtria e saj ishin ato të cilat vepruan kundër këtyre parimeve.

12.1. Serbët, natën e 27 marsit 1999, e dogjën Muzeun e Lidhjes së Prizrenit me të gjitha eksponatet. Tri ditë më vonë, më 30 mars, i shkatërruan shtatoret e Ymer Prizrenit dhe të Abdyl Frashërit si dhe simbolet e Shaip Spahiut, Sylejman Vokshit dhe të Mic Sokolit.¹¹⁰

12.2. Në Gjakovë, serbët, e dogjën Terzihanen, natën e 24 dhe 25 marsit 1999.¹¹¹ Më 7 maj 1999, dogjën Teqenë Bektashiane të Gjakovës, tyrben dhe të gjitha reliktet që ndodheshin në Teqe. Dogjën dhe bibliotekën e kësaj Teqeje.¹¹²

Monumentin e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit në Gjakovë, e hodhën në ajër më 13 maj 1999 në ora 16,55h.¹¹³

Kullën e Ali Ibrës në Osek Hil, serbët e rrafshuan për tokë. Shtëpisë së mbetur të Dah Polloshkës gjatë luftës, serbët ia vunë

109 Parim Kosova, *Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit dhe sfidat e tij (1981-1999) The Complex of Monuments of the Albanian League of Prizren-its Challenges*, Prizren, 2006, f. 18; Parim Kosova, *Kulturocidi i pushtetit serb mbi Kompleksin e LSHP*, Kumtesë, në Konferencën Shkencore "Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe vendi i saj në Histori", Prizren, 9 – 10 qershor 2003.

110 Parim Kosova, *Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit ...*, f. 18.

111 Qamil Gexha, *Informatë*, Gjakovë, 7 maj 2003; Osman Gojani, *Informatë*, Gjakovë, 3 gusht 2003.

112 Baba Mumin Lama, *Deklaratë*, Gjakovë, 23 maj 2003.

113 Osman Gojani, *Informatë*, Gjakovë, 3 gusht 2003.

zjarrin, por ajo çuditërisht i bëri ballë edhe kësaj sfide.¹¹⁴ Nga pronari në vitin 2005 kjo shtëpi u rrënuar.

12.3. Në Pejë, serbët e dogjën Kompleksin e Jashar Pashës (Haxhi Zekës), kullën e Zenel Begut, Hamam Xhaminë.

Këto monumente të djegura dhe të shkatërruara nga serbët, futen në kategorizimin e objekteve tërësisht të shkatërruara edhe pse ishin monumente të kulturës, të mbrojtura me ligj.¹¹⁵

Edhe pse Prizreni, Gjakova në këtë kohë gjendeshin në zonën që fare nuk ishin përfshirë në veprimet luftarake, serbët shkatërruan të gjitha monumentet e lartë përmendura. Në Pejë, disa ditë përpara forcat serbe, i dëbojnë shqiptarët për në Mal të Zi e pastaj fillojnë rrënimin dhe djegiet. Shkatërrimi i këtyre veprave që u përmendën dhe i monumenteve të tjera në Kosovë, kanë qenë të planifikuara, dhe përbëjnë akte tërësisht të paramenduara vetëm pse kanë pasur vlera të mëdha kulturore dhe historike shqiptare.

Rindërtimi i monumenteve historiko-kulturore të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit 1999-2008

Pas Luftës Çlirimtare të Kosovës, u krijuan mundësitë, për angazhimin e të gjitha institucioneve të Kosovës, për hartim dhe implementimin e plotë të projekteve për rindërtimin e vendbanimeve e së bashku me to edhe të monumenteve të djegura dhe të dëmtuara gjatë luftës.

13.1. Muzeu i Lidhjes në Prizren. Pikërisht, për nder të 28 nëntorit 1999, populli e rindërtoi Dershanën – Simbolin e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Rindërtimi u përrua me rastin e shënimit të 122 vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, më 10 qershor 2000. Aty u vendos një pjesë e ekspozateve të riprodhuara dhe një pjesë origjinale që kanë të bëjnë me Lidhjen Shqiptare të Prizrenit.¹¹⁶

114 Gjurmët ishin në dysheme të dhomës në kat.

115 Parim Kosova, *Monumentet historiko...*, f. 11.

116 Parim Kosova, *Monumentet dhe Ekspozatat Muzeale në kujtesën për Ymer Prizrenin, në dritë e re për kryetarin e parë të Shqipërisë Etnike, Prishtinë, 2002,*

Punimet e kryera në rindërtimin e platosë së Kompleksit, sipas projektit, u përruan me rastin e kremtimit të 125 vjetorit të LSHP-it.

Me rindërtimin dhe rihapjen e Muzeut të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, shëndoshjen e dëmeve, në Galerinë e Arteve dhe në Bibliotekë, si dhe me rirregullimin e oborrit të tij, Kompleksit Monumental iu kthye stabiliteti dhe funksionaliteti.

13.2. Kompleksi i Haxhi Zekës në Pejë. Dëmet e shkaktuara nga zjarri i qëllimtë që e dogji Kullën e Haxhi Zekës, nga ana e trashëgimtarëve të këtij kompleksi, është adaptuar dhe kullës i është kthyer funksionaliteti.

13.3. Hamam Xhamia në Pejë. Pas Luftës, në vitin 2000, me ndihmën e donatorëve, u arrit të vihet përsëri në funksion të popullit kjo faltore historiko-kulturore në Pejë.

13.4. Pjesa më e madhe e objekteve të kompleksit të Çarshisë së Madhe të Gjakovës (dyqanet dhe disa objekte të tjera përcjellëse), tashmë janë rindërtuar dhe kanë marrë pamjen që e kishin dikur. Në këtë kompleks u rindërtua edhe Selia e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit për Gjakovën-Terzi-hanja.

13.5. Teqesë së djegur në Gjakovë, pas luftës ju rikthye funksionaliteti, me ndihmën e besimtarëve dhe donacionit të Ministrisë për Kulturë, Rini dhe Sport të Kosovës u bë rindërtimi i tyrbes, kafeoxhakut dhe i teqesë.

13.6. Monumenti i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit në Gjakovë. Me rastin e shënimit të 125 vjetorit të LSHP-it dhe të aksionit të Gjakovës u arrit të ringritet Monumenti i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.

13.7. Restaurimi i Mullirit të Haxhi Zekës u krye gjatë vitit 2004 dhe u financua nga Ministria për Kulturë, Rini, Sporte dhe Çështje Jorezidente e Kosovës, si dhe nga buxheti i Komunës së Pejës. Ky mulli ishte djegur në vitin 1994.

13.8. Restaurimi-konservimi i Sarajeve të Abdullah Drenit, filloi në vitin 2004 dhe punimet ende vazhdojnë.

13.9. Objekti i ri i konsullatës Austro-Hungareze në Prizren, nga pronari, në vitin 2003 është restauruar dhe konservuar.

Për shkak se jemi në përfundim të një projekti për varret e personaliteteve të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, në këtë punim, nuk jemi ndalë në to për shumë arsye edhe pse jemi të vetëdijshëm që ato janë monumente historiko-kulturore përkatësisht trashëgimi e palëvizshme.

Edhe përkundër sfidave të mëdha, nëpër të cilat kaluan deri më sot monumentet e mbetura historiko-kulturore të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, vazhdojnë të rrezatojnë me vlerat dhe mesazhet e tyre për sot dhe nesër.

Mr. Parim KOSOVA

SUMMARY

MATERIAL CULTURE OF THE ALBANIAN LEAGUE OF PRIZREN

This paper focuses on material culture of the sublime event – the Albanian League of Prizren, shedding light on architectural, artistic, religious and educational value these monuments have.

While this material heritage of Albanian history has been evaluated in the Republic of Albania as a special interest value, many of these pearls of culture had suffered damage and violation in former Yugoslavia.

A special focus in this paper is given to Monumental Complex of the Albanian League of Prizren, the building where it was founded and conducted its activities for years. Also included are the buildings of Foreign Consulates, building of the ALP branches and personalities, then locations of major events, etc.

At the same time, on this paper presents the social and institutional care shown regarding these multidimensional values in times after advancements of Kosova status, respectively during the second half of the 20 century.

